

E munka egyfajta kísérlet kívánt lenni a kései ómagyar személynévi szórványok megszólaltatására, arra, hogy a nevek milyen vizsgálati lehetőségeket rejtenek magukban, mit árulnak el a kor nyelvi és tágabb (társadalmi, művelődéstörténeti stb.) vonatkozásairól.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–24, 244–56.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2007. A természetes családnevek lexikális-morfológiai vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 113–29.
- N. FODOR JÁNOS 2008. A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *Magyar Nyelv* 104: 286–306.
- N. FODOR JÁNOS 2009. Északkelet-magyarországi személynévek a kései ómagyar korból. *Magyar Nyelv* 105: 244–54.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ
UNGARDEUTSCHE PERSONENNAMEN IM
PLATTENSEEOBERLAND. EINE ANTHROPONOMASTISCHE
LANGZEITSTUDIE IN DEUTSCHBARNAG UND WERSTUHL
[Német személynévek a Balaton-felvidéken. Történeti személynév kutatás

a barnagi és vöröstói németek körében]
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztika
Budapest, 2007. 252 lap

Témavezető: Manherz Károly
Opponensek: Albrecht Greule, Wild Katalin
Védés: 2008. április 23.

1. A tulajdonnevek nemcsak a közösségen belüli élet nélkülözhetetlen részei, hanem bizonyos értékítéleteket hordozó és egyben az identitást, illetve annak változásait jelző jelenségek is. Mindez főképp érvényes azokra a közösségekre, amelyek (etnikai, nyelvi, vallási stb.) kisebbségben élnek. A kisebbségi helyzet pedig minden esetben a nyelvi érintkezések lehetőségét foglalja magában: a nyelvi rendszerek kölcsönös egymásra hatása a tulajdonneveket is érinti. Jelen doktori értekezés azt tűzte ki célul, hogy bemutassa egy kisebbségi nyelvközösség névadási és névhasználati stratégiáit, valamint annak történeti változásait.

A kiválasztott Balaton-felvidéki terület a török idők után kialakult német nyelvszigetek közé tartozik. A két kijelölt kutatópont története sok szállal kötődik egymáshoz, de fennáll közöttük egy jelentős különbség: Vöröstónak (Werstuhl) az 1720-as években történt betelepítés óta egynyelvű német közössége volt, míg a szomszédos Barnagon (korábban Németbarnag/Deutschbarnag) a német telepesek kezdettől fogva egy más nyelvű-nemzetiségű (magyar) és más felekezeti (református) közösség közvetlen szomszédságában éltek.

A kutatás elsőrangú célja annak feltárása, hogy egyrészt mennyiben befolyásolta a nyelvsziget helyzetet a két közösség személynévrendszerének alakulását, másrészt hogy milyen hatással volt arra a többségi környezet. A dolgozat a névtudományt hangsúlyozottan interdiszciplináris területnek tekinti, vagyis a névtani elemzés, értelmezés közben más tudományterületek, pl. a földrajz, a néprajz, a történettudomány, a szociológia, illetve a statisztika eredményeire is támaszkodik.

A kutatás alapjául egy heterogén korpusz szolgál, amely írott és szóbeli forrásokból, illetve közlésekből alakult ki. Mivel – különösen a névadás tekintetében – az egyház keresztelési anyakönyveinek bejegyzései szolgáltatják a legtöbb adatot, ezek teljes körű lejegyzésére és fõlhasználására törekedtem, ezek mellett azonban szerepelnek a korpuszban más írott forrásokból nyert adatok (Historia Domus, állami anyakönyvek, sírfeliratok, házak oromfalainak és más, festett vagy hímzett tárgyaknak neveket tartalmazó feliratai) is. Összesen közel 8 000 névvelõ adatot tartalmazza a korpusz. Az 1726–1996 közötti idõszakból származó adatok elemzése mind a diakrón, mind a szinkrón vizsgálásokat lehetővé tette.

A dolgozat fõlhasználja azokat az információkat is, amelyek a két kutatópontra készült interjúkból származnak: a keresztelésre (mint a névadás hivatalos aktusára), a névadási attitűdökre, a névalakok kiejtésére és az inkább a szóbeli nyelvhasználatra jellemző névtípusokra (bece- és ragadványnevek) vonatkozóan ezek a legfontosabb források.

2. A disszertáció első része a terminológiai kérdések tisztázása mellett a két német kutatópont kialakulását, történetét, nyelvi helyzetét foglalja össze, ezt követi a különböző források és a korpusz mennyiségi és minõségi ismertetése, valamint a keresztelési szokások leírása.

A leghosszabb fejezet a keresztnévanyagot és annak elemzését mutatja be. A nyelvi és kulturális kapcsolatok hatása a legvilágosabban és a legsokrétûbben a keresztnévek választásában érhető tetten, hiszen a névválasztók egyéni döntéseinek itt jut a legnagyobb szerep. A többségi nyelvi-kulturális környezethez való gyors alkalmazkodást bizonyítja pl. a betelepüléskor még gyakori kettõs keresztnévek késõbbi kerülése.

A keresztelési anyakönyvek alapján a névadás indítékainak nagy része kikövetkeztethetõ. A német telepesek legfontosabb névadási motivációja majd két évszázadon keresztül a keresztszülõk nevének átörökítése volt, erõsen csökkent azonban az idõk folyamán a szentek, vértanúk emléknepjának meghatározó szerepe a keresztnévválasztásban. Ezzel szemben folyamatosan emelkedett a szülõk utáni névöröklés aránya: a 20. századra a legfontosabb motivációvá vált. Az uralkodó-, illetve a földbirtokos család tagjainak keresztnévei alig hatottak õsztõnzõleg a németbarnagi és vöröstói németek névadására, mindõssze néhány 18-19. századi névadás esetében feltételezhetõ a magasabb társadalmi rétegek névválasztásához való alkalmazkodás. A 20. századi politikai

mozgalmak semmilyen nyomot nem hagytak a kutatópontok konzervatív keresztnév-anyagán.

Nemcsak a magyarországi, hanem az Európa-szerte kialakult 20. századi tendenciáknak megfelelően a Balaton-felvidéki németek körében is folyamatosan nőtt a „szabadon” (tehát közösségi kötöttségektől mentesen) választott nevek aránya, bár ez az emelkedés csak a 20. század közepe táján vezetett a névválasztási szokások drasztikus átrendeződéséhez. Ez a változás a legbiztosabb jele annak a reakciónak, amelyet (a magyarországi német nyelvszigeteket különösen érzékenyen érintő) átható társadalmi, gazdasági és politikai változások váltottak ki. A hagyományoktól elforduló „szabad” névadásban a német közösségek a többségi (magyar) nyelvközösség aktuális névdivatja alapján tájékozódtak.

Az a névadási szokásokat évszázadokon át meghatározó automatizmus, amely a keresztstülők és később a szülők nevének igen gyakori átörökítésében érhető tetten, egy olyan zárt keresztnévanyag kialakulásához vezetett, amelynek egyes nevei rendkívül nagy terheltséget értek el. A két német faluközösségben használt névanyag a 20. század közepéig a férfinevek esetében jóval gazdagabb volt, mint a női. A használatban lévő férfi- és női nevek nagy része bibliai (főként újtestamentumi) és martirológiumi név volt. A betelepedést követő első korszakokban még számos germán etimonú név is használatos volt, ezek köre azonban folyamatosan szűkült; a legtovább azok maradtak közülük használatban, amelyek a közösség tagjai körében családnévként is ismertek voltak.

A német telepések névtani akkulturációjáról árulkodik a régi magyar személynevek főlvétele, illetve a magyar szentek neveinek használata. Ezek közül néhány (*Stefan ~ István, Ladislaus ~ László és Emmerich ~ Imre*) már a 18. században megjelent a németek névanyagában. Megjegyzendő, hogy ezen nevek használatában a barnagi közösség általában megelőzte a vöröstóit. (Természetesen a magyar etimonú nevek esetében is döntő szerepet játszott az egyház támogatása.)

A számos ikergyermek névadásában a névadók láthatóan arra törekedtek, hogy az ikerpárok tagjainak hasonló terheltségű neveket válasszanak.

Szocioonomasztikai vizsgálatokra az alapvetően paraszti közösségben csak a tanítók vékony „rétege” különíthető el. A kevés számú tanító azonban névadási szokásaiban inkább igazodott a faluközösséghez, mintsem innovációt hozott volna annak hagyományörző névanyagába. A csekély számú új keresztnév, amely a tanítók révén vált ismertté, csak kivételes esetben talált követőkre a földművesek között.

A házasságon kívül született gyermekek számára a névadók általában nagyon gyakori neveket választottak, amelyek segíthettek abban, hogy társadalmilag kiszolgáltatott helyzetben lévő viselők „feltűnés nélkül” integrálódhassanak a közösségbe.

Az írott korpusz kiegészítéseképpen összegyűjtöttem azokat a beceneveket, amelyek a keresztnévek mellett (vagy inkább helyett) a 20. században (és nyilvánvalóan előtte is) mindkét közösségben használatosak voltak. Ezek a névformák is számos kontaktushatást mutatnak: a német becézők mellett magyar beceneveket is használtak, amelyek különbsége kevésbé volt feltűnő, hiszen legtöbbjükkel a mindkét nyelvben használatos *-i* képzővel vagy rövidítéssel hozták létre (pl. *k^hati*).

A névadási stratégiák és a keresztnévanyag hosszú távú változásait nyomon követve szembetűnik, hogy bizonyos névtani változások leírására alkalmas lehet a magyarországi német dialektológiában is használt elsődleges és másodlagos jegyek elmélete. Ennek értelmében az elsődleges névtani sajátosságokként megjelenő legfeltűnőbb eltérések (pl.

germán etimonú utónevek) gyorsan eltűntek, miközben a másodlagos jegyeket, vagyis a kevésbé szembeötlő sajátosságokat (pl. a magyar nyelvterületen ritkábban használatos egyházi neveket) tovább megőrizte a közösség.

3. A családnévanyag is szoros nyelvi érintkezéstről tesz tanúbizonyságot, bár a családnévanyag változásait vizsgálva nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a nevek általában kevésbé függenek a névhasználók egyéni döntéseitől. Mivel az egyházi anyakönyvezés nyelve váltakozva a latin és a magyar volt, és az írásbeliség színterein a 19. század végétől egyre inkább a magyar nyelv volt az uralkodó, a német családnévanyag lassan a magyar (helyes)írásrendszerhez igazodott. Hogy a családnevek változásai ne az egyes anyakönyvező papok nyelvi és íráskompetenciáját tekintsem mérvadónak, a családnevek asszimilációját az 1895 óta vezetett állami anyakönyvek „hivatalossá” vált, megszilárdult névalakjainak alapján vizsgáltam. A „svábok” családnévanyagának ma is föllelhető változatosságából fény derül arra is, hogy egyes nevek esetében különböző integrációs folyamatok zajlottak le, amelyek ugyanannak az eredeti német névnek több írott változatát eredményezték.

Az állami anyakönyvekben szereplő családneveket vizsgálva kiderült, hogy a kutatópontok német etimonú családnéveinek több mint a fele eredeti alakjában (is) megmaradt, illetve használatos. Számos családnév írott formája elszenvedett azonban valamiféle változást magyarországi létének majd három évszázada alatt. Minden családnévalak a magyarországi németekre jellemző hármasszoros nyelvi helyzet alapján magyarázható: egyrészt a német standard írott formák a magyar írásrendszer hatása alá kerültek, másrészt a nyelvszigetlet következményeként (mintegy a német írásbeliség hatása alól kikerülve) a nevek nyelvjárási alakjai és ejtésváltozatai gyakran megjelentek, majd rögzültek írásban is (*Berger* > *Perger*, *Amrein* > *Omrein*).

A nevek integrációja közben pl. bizonyos német grafémák, illetve grafémakombinációk eltűntek, kicserélődtek (*Mechler* > *Mekler*, *Reichardt* > *Reichart/Reichert*, *Weiß* > *Weisz*), vagy kiegészültek a magyarra jellemző írásjegyekkel (*Hamann* > *Hámán*, *Lohn* > *Lóhn*). Az írott alakok változása mögött általában az a jól fölismerhető szándék húzódik meg, hogy a családnevek írott formáinak kiejtése a megváltozott nyelvi környezetben az eredetihez közelítsen.

A családnévanyagnak a magyar környezethez történő igazítása nemcsak a spontán változásokban érhető tetten, hanem a tudatos névváltoztatásokban is. Ezekben az esetekben nem csupán néhány fonémát/grafémát érintett a változás, hanem a név egészét: a német lexémát magyarra cserélték a névviselők. Az új családnevek megalkotásánál a névviselők speciális szempontokat érvényesítettek (pl. az új névalak hangzása, kezdőhangja vagy jelentése), amelyek következtében a keletkezett családnevek „másodlagos”, „magyarosított” jellege gyakran érzékelhető. A névmagyarosítók ritkán eredeti nevük jelentését (*Hauck* > *Magasi*, *Weinhardt* > *Boor*), gyakrabban annak kezdőhangját, illetve -betűjét, vagy egy-egy hang-, illetve betűkapcsolatát (*Amrein* > *Aradi*, *Bacher* > *Barát*, *Weisz* > *Várszegi*) igyekeztek megőrizni az új névben. Néhány esetben az új név teljesen elszakadt az eredetitől, vagyis a régi és az új családnév között semmilyen nyelvi kapcsolat nem fedezhető föl (*Haas* > *Kövesdi*, *Lohn* > *Bakonyi*). Jellemző módon több névváltoztatás történt az etnikailag vegyes Barnagon, mint a csak németek által lakott Vöröstón. A 20. századi népszámlálások nemzetiségi adatait is figyelembe véve a kutatópontokon lezajlott névmagyarosítások az asszimiláció kísérőjelenségeként értelmezhetők.

A barnag-vöröstói német családnévanyag névföldrajzi vizsgálata, összevetése az összefüggő német nyelvterület névföldrajzi adataival (DFA: Deutscher Familiennamenatlas) igazolta a német telepések származásával kapcsolatos feltevéseket: a kutatópontok leggyakoribb családnevei (egy kivételével) ma is jellemzően a dél- és középnémet területeken fordulnak elő.

A gyakori családnevek (nemcsak szóbeli) megkülönböztetését szolgáló ragadványnevek körében ugyanaz a nyelvi kettősség található meg, mint a becenevek esetében: a német, majd később mind gyakoribb magyar etimológiájú ragadványneveket azonos minták alapján hozták létre a közösségek.

A névformák sorrendje különbözőképpen realizálódott a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban: szóban gyakran fordult elő az archaikusnak számító nyelvjárási névsorrend (a keresztnév előtt álló családnévvel), míg a régebbi írott forrásokban a standard (írott nyelvi) német/latin szórend érvényesült (a családnevet megelőző keresztnévvel). A nyelvváltás következtében mára a „magyaros” sorrend vált általánossá.

4. A barnagi és vöröstói németek névadását és névhasználatát tehát évszázadokon keresztül két tényező határozta meg: egyrészt a (folyamatosan csökkenő) szigetszerű öntörvényűség, másrészt a többségi (magyar) nyelvhez és kultúrához fűződő kapcsolatok állandóan növekvő jelenléte. Mindazonáltal a házassági, rokoni és gazdasági kapcsolatok a két faluközösséget olyan szorosan kötötték össze, hogy azok az interkulturális hatásokra együttesen reagáltak, bár a több érintkezési felülettel rendelkező barnagi közösség vezető szerepe világosan kirajzolódik.

Az elvégzett kutatás az elkövetkezőkben – az eddig megjelent személynévtani munkákkal együtt – a magyarországi német nevek névföldrajzi feltárásának alapjául szolgálhat. Az itt bemutatott módon leírható lenne a „sváb” nyelvszigetek keresztnévanyaga, másrészt a DFA által használt kutatási módszerek segítségével a magyarországi német családnév atlasza is elkészíthető lenne, különös tekintettel azokra a német családnévekre, amelyek csak itt, Magyarországon, tehát az összefüggő német nyelvterületen kívül maradtak fenn.

PhD thesis on Onomastics defended in 2008

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: BAUKO, JÁNOS: Surveying nicknames in bilingual environment (Systems of nicknames in four Hungarian settlements of Slovakia); N. FODOR, JÁNOS: Complex linguistic analysis of personal names of Northeast Hungary (1401–1526) (ELTE, Budapest, Hungarian Linguistics); SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: German personal names in the Balaton Uplands. Research of historical personal names among the Germans of the settlements of Barnag and Vöröstó (ELTE, Budapest, German Linguistics).